

Leszek Pawlikowicz

**DZIAŁANIA TERENOWEGO KONTRWYWIADU
W ZAKRESIE WYKRYWANIA, ZWALCZANIA
ORAZ ZAPOBIEGANIA DZIAŁALNOŚCI WYWIADOWCZEJ
PAŃSTW ZACHODNICH PROWADZONEJ PRZECIWKO PRL
W LATACH 1956–1964 NA PRZYKŁADZIE WYDZIAŁU II
KOMENDY WOJEWÓDZKIEJ MO W RZESZOWIE**

Przeciwdziałanie szpiegostwu prowadzonemu przez obce państwa było zawsze kluczowym zadaniem każdej służby kontrwywiadowczej. Jednakże w Polsce do połowy lat pięćdziesiątych zarzutem szpiegostwa posługiwano się głównie w celach eliminacji przeciwników politycznych. Sytuacja ta zmieniła się w okresie pomiędzy grudniem 1954 (likwidacją MBP), a listopadem 1956 roku (włączeniem służb specjalnych w struktury MSW)¹. Zasadniczą przyczyną było – spowodowane przemianami polskiego Października – radykalne zrjonalizowanie orzecznictwa Najwyższego Sądu Wojskowego w odniesieniu do art. 83 (poprzednio noszącego numer 90) Kodeksu Karnego Wojska Polskiego z 23 IX 1944 r., jak również art. 7 dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa z 13 VI 1946 r. (tzw. małego kodeksu karnego), i to pomimo braku jakichkolwiek nowelizacji obu przepisów. Proces ten był, oczywiście, inspirowany odgórnie przez władze partyjne, jednakże – na szczęście – nie okazał się taktyczną zmianą, lecz trwałym trendem². Wspomniana cezura jest o tyle istotna, że – jak dotąd – nie

¹ Odzwierciedleniem tego był piętnastokrotny spadek liczby osób skazanych za szpiegostwo pomiędzy rokiem 1953 a 1964. O ile w latach 1950–1954 skazywano z tego tytułu rocznie ok. 200–300 osób (najwięcej w 1953 r. – 307), to w latach 1956–1964 ilość skazanych spadła średnio do kilkunastu osób (najwięcej skazano w 1961 r. – 27, najmniej w 1958 r. – 8 osób) – AIPN Rz, 0174/83, *Informator o osobach skazanych w Polsce za działalność szpiegowską w latach 1944–1984*, Biuro „C” MSW, Warszawa 1986, s. 611.

² Zob. szerzej L. Pawlikowicz, *Ewolucja wykładni przepisów dotyczących przestępstwa szpiegostwa i ucieczki za granicę stosowana wobec zbiegłych na Zachód oficerów Ministerstwa*

podano w wątpliwość zasadności wydania jakiegokolwiek wyroku skazującego w sprawach o szpiegostwo toczących się po 1956 roku.

Niniejszy artykuł przedstawia metody oraz zakres podejmowanych przez Wydział II Komendy Wojewódzkiej MO działań kontrwywiadowczych na terenie województwa rzeszowskiego od 1 X 1956 do 31 XII 1964 roku.

Konieczność dokonania kompleksowej analizy licznych aspektów pracy kontrwywiadowczej częstokroć uniemożliwiała wykorzystanie nader nieściśłych pojęć języka potocznego. Stąd w wielu przypadkach nieodzowne było posłużenie się – bardziej precyzyjnymi – terminami dość specyficznego „języka operacyjnego”, co jednakowoż wymagało niekiedy przytoczenia ich pełnych definicji³.

Podstawową bazę źródłową stanowiły akta zgromadzone w Oddziałowym Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie. Wykorzystano także analogiczne dokumenty przechowywane w warszawskiej centrali BUiAD, jak również publikacje wewnętrzne⁴.

Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwa Obrony Narodowej w latach 1944–1964 [w:] *Wielokulurowość polskiego pogranicza. Materiały ze Zjazdu Katedr Historycznoprawnych – Augustów 15–18 września 2002 roku*, red. i opr. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2003, s. 721–729.

³ Najlepszym źródłem w tym zakresie jest doskonała praca J. Lareckiego *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Książka i Wiedza, Warszawa 2007. Wybrane terminy zdefiniowali też m.in.: F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Wyd. Societas Vistulana, Kraków 2007; Ł. Kamiński, *Lingua Securitas*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1, s. 209–216 oraz A. Paczkowski, *Bardzo krótki słownik wywiadu*, „Biuletyn IPN” 2004, nr 11, s. 67–71.

⁴ Spośród nich warto wymienić: *Informator o osobach skazanych w Polsce za działalność szpiegowską w latach 1944–1984*, Biuro „C” MSW, Warszawa 1986; R. Głukowski, *Brytyjskie służby specjalne. Historia – organizacja – działalność*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1987; J. Hajdukiewicz, *Działalność dywersyjno-polityczna i wywiadowcza Niemieckiej Republiki Federalnej przeciwko Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1972; J. Jędrzej, *Niektóre zagadnienia działalności obcych wywiadów*, Departament Kadr i Szkolenia MSW, Warszawa 1965; K. Kudła, *Wywiadowcza działalność personelu kapitalistycznych placówek dyplomatycznych*, Departament Kadr i Szkolenia MSW, Warszawa 1965; B. Wejner, *System paszportowy i możliwości jego wykorzystania operacyjnie*, Departament Kadr i Szkolenia MSW, Warszawa 1963; W. Wołpiuk, *Służby wywiadu i kontrwywiadu państw kapitalistycznych*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1978; *Wroga działalność dyplomatów państw kapitalistycznych i metody naszego przeciwdziałania*, Departament II MSW, b.m.w., lipiec 1958; *Wywiad amerykański*, Departament II MSW, Warszawa, sierpień 1959; *Niektóre zagadnienia działalności obcych wywiadów*, Departament Kadr i Szkolenia MSW, Warszawa 1965; *Polityczno-militarne aspekty działalności wywiadów państw imperialistycznych przeciwko mocy obronnej PRL w latach 1945–1969*, Departament Szkolenia MSW, Warszawa

1. Podstawowe problemy i kierunki pracy operacyjnej po Październiku 1956 roku

W latach 1956–1957 skuteczność pracy Wydziału II była w praktyce znacznie ograniczona ze względu na przedłużający się proces zmian strukturalno-kadrowych zachodzących w PRL-owskich służbach specjalnych, a także powszechną – nawet w szeregach partyjnych – krytykę poczynań byłego UB⁵.

W konsekwencji – jak podkreślono w sprawozdaniu ze stycznia 1957 roku – „poważna część agentury pozostała bez kontaktu”, zaś w kilku wypadkach spotkano się z odmową współpracy⁶. Do kwietnia wciąż meldowano, że „praca z agenturą [...] obfituje w wiele niedociągnięć, szczególnie z punktu widzenia częstotliwości spotkań”⁷. Jednocześnie rozpoczęto proces „porządkowania stanu sieci agenturalnej”, skutkujący jej poważnym zmniejszeniem. Wyeliminowano szereg informatorów nieprzydatnych w pracy operacyjnej: „zdekonspirowanych, dwulicowców oraz zdecydowanie odmawiających współpracy”⁸. Miały również miejsce zachowania pośrednie: fakty zerwania łączności i odmowy pisania doniesień. Wynikały one zwłaszcza ze strachu przed dekonspiracją. W związku z tym Minister Spraw Wewnętrznych pismem nr AZ-103 z 11 II 1957 r. zakazał zlecania funkcjonariuszom kontrwywiadu wykonywania „zadań milicyjnych”, natomiast w terenie referaty bezpieczeństwa przystąpiły do spotkań z cenniejszą agenturą w sąsiednich miastach powiatowych, co zaowocowało wkrótce „lepszym samopoczuciem tajnych współpracowników i wzrostem ich inicjatywy”⁹.

1976; *Z dziejów kontrwywiadu w Polsce Ludowej (wybór dokumentów 1944–1984)*, t. II, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1987.

⁵ AIPN Rz, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954–1957, Sprawozdania Naczelnika Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za okres od 1 X 1956 do 1 I 1957 r.*, 10 I 1957 r., k. 184; *ibidem*, 04/40, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1956, Notatka informacyjna do Gabinetu Przewodniczącego Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego*, 13 XI 1956 r., k. 200–201; *ibidem*, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Sprawozdanie kwartalne Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa za okres od 1 stycznia do 31 marca 1957 roku*, kwiecień 1957 r., k. 22–23.

⁶ *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954–1957, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za okres od 1 X 1956 do 1 I 1957 r.*, 10 I 1957 r., k. 184.

⁷ *Ibidem*, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Sprawozdanie kwartalne Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa za okres od 1 stycznia do 31 marca 1957 roku*, kwiecień 1957 r., k. 23.

⁸ *Ibidem*, k. 29.

⁹ *Ibidem*, k. 30–31; A. Kochoński, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. II..., s. 20.

W kwartalnych raportach zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa pracom kontrwywiadu poświęcano wówczas niewiele miejsca. Większość dotyczyła meldunków związanych z napiętymi nastrojami społecznymi w zakładach pracy, partiach politycznych, środowiskach byłego podziemia oraz mniejszości ukraińskiej. Poprawę odnotowano dopiero w trzecim kwartale wraz ze znacznym zmniejszeniem ryzyka dekonspiracji agentury, głównie dzięki przeniesieniu większości spotkań do lepiej zabezpieczonych lokali kontaktowych. Ich niedostateczna ilość była zresztą podstawową przeszkodą dla przeprowadzenia kolejnych werbunków¹⁰. Pewien wpływ mogło mieć także pismo ministra spraw wewnętrznych nr AZ-2194 z 27 VIII 1957 r. w sprawie „przewycięzenia słabej dyscypliny w aparacie służby bezpieczeństwa”¹¹.

W 1958 roku nastąpił już wyraźny wzrost jakości otrzymywanych informacji¹², a spotkania z informatorami odbywały się „w zasadzie zgodnie z planami”¹³. Mimo to sygnalizowano, że „skuteczność pracy agenturalnej po pionie Wydz. II-go jest jeszcze niedostateczna i [...] zachodzi potrzeba wyłączenia pracy na odcinku zdobywania nowych jednostek sieci”¹⁴. W pełni przełomowy okazał się dopiero rok 1959, w którym – według sprawozdania z odprawy kierownictwa KW MO w Rzeszowie – „służba bezpieczeństwa osiągnęła o wiele lepsze wyniki [...] w porównaniu do lat ubiegłych”¹⁵. Wynikało to w dużej mierze z coraz częstszego włączania się do realizacji zadań operacyjnych przez pionierów pomocniczych: „B” (ds. obserwacji zewnętrznej), „T” (ds. techniki operacyjnej) i „W” (ds. perlustracji korespondencji)¹⁶. Jednak podstawową przyczyną był wzrost jakości sieci agenturalnej. Od marca 1957 do grudnia 1959 roku odsetek agentów i informatorów legitymujących się wyższym

---

¹⁰ AIPN Rz, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Sprawozdanie ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej M.O. woj. rzeszowskiego za III kwartał 1957 r.*, 9 X 1957 r., k. 175–177; *ibidem*, *Sprawozdanie ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za IV kwartał 1957*, 8 I 1958 r., k. 229.

¹¹ A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. II..., s. 58.

¹² AIPN Rz, 04/42, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Sprawozdanie kwartalne ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za I kwartał 1958*, 8 IV 1958 r., k. 33.

¹³ *Ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za II kwartał 1958 roku*, 7 VII 1958 r., k. 76.

¹⁴ *Ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie za okres od dnia 1 I 1958 do dnia 1 IV 1958*, 1 IV 1958 r., k. 17.

¹⁵ *Ibidem*, 049/207, *Uzupełnienia kontrwywiadowczych charakterystyk za lata 1961–1964 r., Referat na odprawę wojewódzką Komendantów Powiatowych M.O., Z-ców do Spraw Bezpieczeństwa oraz aktywu kierowniczego Służby Bezpieczeństwa KW MO w dniu 26 lutego 1960 r.*, 26 II 1960 r., k. 2.

¹⁶ *Ibidem*, k. 13–14.

wykształceniem wzrósł z 13,2% do 20,8%, natomiast średnim z 44,7% do 49,1%¹⁷. W końcu 1959 roku na „łączności” kontrwywiadu znajdowało się: 3 inżynierów i techników, 5 lekarzy i adwokatów, 1 literat, 27 pracowników umysłowych, 2 właściciele prywatnych zakładów rzemieślniczych, 10 robotników, 3 chłopów i pracowników rolnych oraz 1 student¹⁸. Ewolucję poziomu wykształcenia osobowych źródeł informacji, a także reprezentowanych przez nich zawodów prezentuje poniższa tabela:

Tabela 1
Poziom wykształcenia oraz zawody wykonywane przez agentów i informatorów Wydziału II KW MO w Rzeszowie w latach 1957–1960

Stan na dzień	Wykształcenie			Wykonywany zawód										
	wyższe	średnie	powszechnie	inteligentyczna		pracownicy		adwokaci, lekarze	pracownicy umysłowi	chłopi oraz pracownicy rolni	robotnicy	właściciele pryw. zakład.	studenci	pozostali
				w przemyśle	w rolnictwie	nauki	kultury, dziennikarze							
31.03. 1957	5	17	16	5	0	0	0	2	19	2	9	0	1	0
31.03. 1958	5	18	10	4	0	0	1	4	13	1	6	2	0	2
31.03. 1959	7	21	13	4	0	0	2	4	19	2	8	2	0	0
31.03. 1960	13	25	14	1	0	0	1	6	27	3	10	2	1	1

Źródła: informacje skompilowane z teczek – AIPN Rz, 04/490, *Sprawozdania ewidencji sieci I VI – 31 XII 1956 r.*; *ibidem*, 04/491, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1957*; *ibidem*, 04/492, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1958*; *ibidem*, 04/493, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1959*; *ibidem*, 04/494, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1960*.

Sprawozdania Wydziału II potwierdzały – zauważalną od połowy lat pięćdziesiątych – zmianę metod działania zachodnich służb przeciwko państwu bloku radzieckiego. Jeszcze w marcu 1956 roku znaczna ich część opierała się na wieloosobowych siatkach, które łatwo neutralizowano poprzez

¹⁷ *Ibidem*, 04/491, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1957, Dane o agenturze na 31 III 1957 r.*, 2 IV 1957 r., k. 5; *ibidem*, 04/493, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1959, Dane o agenturze wg zagadnień pionu II na dzień 31 grudnia 1959 r.*, 4 I 1960 r., k. 111.

¹⁸ *Ibidem*, 04/493, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1959, Dane o agenturze wg zagadnień pionu II na dzień 31 grudnia 1959 r.*, 4 I 1960 r., k. 111.

rozpracowywanie – obsługiwanych przez kurierów (nierzadko podstawionych przez kontrwywiad) – dróg łączności wiodących od zagranicznych ośrodków wywiadowczych do, działających w Polsce, rezydentów¹⁹. Równie niebezpieczne było korzystanie z obustronnej łączności radiowej bądź przerzucanie agentów za pomocą zrzutów lotniczych lub przez „zieloną granicę”. Pewniejsze okazało się dopiero zastosowanie indywidualnych sposobów łączności, dzięki czemu wpadka jednego z informatorów nie powodowała już dekonspiracji całej grupy. Często wykorzystywano do tego przesyłane pocztą listy (pisane zniekształconym charakterem, bez pozostawienia linii papilarnych i wrzucane do skrzynki w dużym oddaleniu od miejsca zamieszkania) o neutralnej treści, w których właściwy przekaz zabezpieczano za pomocą odpowiednio dobranych szyfrów (przeważnie punktowych lub literowych). Ta metoda pracy była szczególnie charakterystyczna dla służb zachodniemieckich. Jeszcze bezpieczniejszym sposobem łączności – stosowanym głównie przez wywiad amerykański – było zakładanie osobistych „martwych skrzynek” (najczęściej w miejscach publicznych o małym nasileniu ruchu), uniemożliwiających identyfikację agenta bez uprzedniej ich lokalizacji (dla lepszej konspiracji miejsca skrytek okresowo zmieniano bądź rotacyjnie wykorzystywano kilka do obsługi jednego informatora). Jednak największy komfort pracy zapewniała całkowita rezygnacja z jakiegokolwiek sposobu przekazywania informacji na terytorium krajów bloku wschodniego²⁰. Dlatego

---

¹⁹ *Ibidem*, 053/159, *Teczka zagadnieniowa nr 2501 (wywiad francuski), Informacja z odprawy krajowej Sekcji IV-tych Wydz. II-gich Wojewódzkich Urzędów w Komitecie do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie w dniu 20 stycznia 1956 roku*, 20 III 1956 r., k. 10–12, 14; *ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia działalności obcych wywiadów*, Departament Kadr i Szkolenia MSW, Warszawa 1965, s. 27–28; *ibidem*, 00175/20, W. Wołpiuk, *Służby wywiadu i kontrwywiadu państw kapitalistycznych*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1978, s. 120, 122; *ibidem*, 00232/21, *Polityczno-militarne aspekty działalności wywiadów państw imperialistycznych przeciwko mocy obronnej PRL w latach 1945–1969*, Departament Szkolenia MSW, Warszawa 1976, s. 167.

²⁰ *Ibidem*, 053/159, *Teczka zagadnieniowa nr 2501 (wywiad francuski), Informacja z odprawy krajowej Sekcji IV-tych Wydz. II-gich Wojewódzkich Urzędów w Komitecie do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie w dniu 20 stycznia 1956 roku*, 20 III 1956 r., k. 11; *ibidem*, 049/360, *Wroga działalność dyplomatów państw kapitalistycznych i metody naszego przeciwdziałania*, Departament II MSW, lipiec 1958 rok, k. 53; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Informacja dotycząca łączności szyfrowej stosowanej przez wywiad amerykański*, 8 VIII 1961 r., k. 156–157; *ibidem*, IPN 01299/400, *Informacja dotycząca pracy kontrwywiadu w latach 1957–1962*, b.d., k. 4; *ibidem*, *Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 205–208; *ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 30, 32; *ibidem*, 00202/6, J. Hajdukiewicz, *Działalność dywersyjno-polityczna i wywiadowcza Niemieckiej Republiki Federalnej przeciwko Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Departament Szkolenia i

w lutym 1960 roku meldowano, iż: „wywiady kapitalistyczne [...] starają się przede wszystkim wykorzystać legalne możliwości wyjazdów naszych obywateli za granicę oraz przyjazdy cudzoziemców do Polski. Nastawienia dla agentury idą na dłuższą i samodzielną pracę szpiegowską”²¹. Korzystano również z tajnopisów w celu przekazywania zaszyfrowywanych meldunków (w listach, czasopismach lub książkach), jak również nieświadomych pośredników do okazynego przewiezienia „listu dla rodziny”²². Natomiast informacje z centrali najczęściej przekazywano – najbezpieczniej dla agenta – drogą radiową (w zaszyfrowanej formie za pośrednictwem uruchomionej w 1959 roku radiostacji we Frankfurcie n. Menem). Zachodnie służby ograniczały też stopniowo dotychczasową praktykę werbowania w Polsce tzw. agentów sygnalizacyjnych, informujących jedynie o zewnętrznych aspektach obserwowanych wydarzeń (np. dróżników PKP czy przypadkowych osób zamieszkujących nieopodal obiektów wojskowych). Znaczące zwiększenie ilości wyjazdów obywateli PRL do krajów kapitalistycznych pozwalało im bowiem z jednej strony znacznie lepiej kontrolować sam proces werbunku (wykorzystując więcej okazji do sprawdzenia kandydata np. poprzez zastosowanie różnorodnych środków operacyjnych, badań wariograficznych bądź narkoanalizy oraz likwidując całkowicie ryzyko aresztowania oficera prowadzącego), z drugiej zaś – staranniej dobierać potencjalne cele (zwłaszcza spośród systematycznie wyjeżdżających na Zachód przedstawicieli handlu zagranicznego, kadry kierowniczej przedsiębiorstw transportowych, naukowców i stypendystów)²³. W Departamencie II MSW

Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1972, s. 169-170; *ibidem*, 00175/20, W. Wołpiuk *Służby wywiadu...*, s. 121.

²¹ *Ibidem*, 049/207, *Uzupełnienia kontrwywiadowczych charakterystyk za lata 1961–1964 r., Referat na odprawę wojewódzką Komendantów Powiatowych M.O., Z-ców do Spraw Bezpieczeństwa oraz aktywu kierowniczego Służby Bezpieczeństwa KW MO w dniu 26 lutego 1960 r.*, 26 II 1960 r., k. 34.

²² *Ibidem*, 053/159, *Teczka zagadnieniowa nr 2501 (wywiad francuski), Informacja z odprawy krajowej Sekcji IV-tych Wydz. II-gich Wojewódzkich Urzędów w Komitecie do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie w dniu 20 stycznia 1956 roku*, 20 III 1956 r., k. 10; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Informacja*, 23 II 1961 r., k. 146; *ibidem*, *Informacja dotycząca łączności szyfrowej stosowanej przez wywiad amerykański*, 8 VIII 1961 r., k. 156; *ibidem*, *Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 207; *ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 31; *ibidem*, 00202/6, *Działalność dywersyjno-polityczna i wywiadowcza Niemieckiej...*, s. 169–170.

²³ *Ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 203–205, 207; *ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 16; *ibidem*, 00202/6,

konstatowano zatem, iż „mając na uwadze tę okoliczność [...] zmusza nas to, aby określonymi osobami interesować się również i po powrocie do Polski”²⁴. Reakcją było instruowanie nowo zwerbowanych agentów o zakazie rozpoczynania jakiegokolwiek działalności po upływie 3–4 miesięcy, a nierzadko nawet roku od momentu przybycia do kraju²⁵. Według raportu warszawskiej centrali rejestrowano nawet fakty „zalecania agenturze, aby w przypadku przesłuchiwania przez naszą służbę, przyznawała się do zetknięcia z pracownikiem [...] wywiadu, co miałyby świadczyć o lojalności [...] wobec władz polskich, a tym samym stanowiło podstawę do usunięcia wszelkich podejrzeń”²⁶.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, dzięki podjęciu przez Wydział II bardziej systematycznego rozpoznania obywateli PRL przebywających za granicą, nastąpiła zauważalna poprawa w zakresie jakości uzyskiwanych informacji. Zaczęto także staranniej dobierać kandydatów do werbunku, zwracając szczególną uwagę na „osobiste walory typowanego oraz jego powiązania rodzinne lub towarzyskie z krajami kapitalistycznymi”²⁷. Kontrolowano nawet tajnych współpracowników w większości poprzez inwigilację korespondencji oraz podsłuch telefoniczny²⁸. W 1960 roku spotkania z informatorami kontrwywiadu odbywały się już przeciętnie dwa razy w miesiącu, „w zależności od wynikających potrzeb”²⁹. Sygnalizowano jednak, że w pracy z tajnymi współpracownikami uwidacznia się brak dostatecznej ilości lokali kontaktowych³⁰.

Poważny wpływ na wzrost efektywności działań miało przystąpienie do realizacji *Ramowego planu przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II M.S.W.*, opracowanego w centrali we wrześniu 1961 roku. Przewidywano w nim

---

Działalność dywersyjno-polityczna i wywiadowcza Niemieckiej..., s. 173; *ibidem*, 00175/20, W. Wołpiuk, *Służby wywiadu...*, s. 122–124.

²⁴ *Ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański)*, Pismo wicedyrektora Departamentu II MSW płk. Żmijewskiego do Z-cy komendanta Służby Bezp. Komendy Wojewódzkiej M.O. w Rzeszowie, 16 III 1960 r., k. 135.

²⁵ *Ibidem*, Do naczelnika Wydziału II Służby Bezp. w Rzeszowie, 9 XII 1961 r., k. 169; *ibidem*, *Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 205206.

²⁶ *Ibidem*, *Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 206.

²⁷ *Ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Notatka do sprawozdania kierownictwa za I kwartał 1960 r.*, 8 IV 1960, k. 170.

²⁸ *Ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II K.W.M.O. w Rzeszowie za III kwartał 1961 r.*, 9 X 1961 r., k. 94.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, 04/55, *Sprawozdanie kwartalne Wydziału II K.W. M.O. w Rzeszowie za I kwartał br.*, 8 IV 1961 r., k. 63.

m.in. znaczną rozbudowę tzw. kontrwywiadu ofensywnego, przeznaczonego do rozpoznawania wrogich służb za pomocą tajnych współpracowników przetrzucanych na stałe lub czasowo do krajów zachodnich³¹. Odpowiedzią ze strony służb państw NATO było staranniejsze rozpracowywanie osób oferujących współpracę z własnej inicjatywy (tzw. oferentów), zwłaszcza przez wywiad brytyjski, który niejako *a priori* uznawał ich za współpracowników polskiego kontrwywiadu (szczególnie jeśli miało to miejsce na terytorium PRL)³². Usiłowano przeciwdziałać temu poprzez taktykę pasywnego oczekiwania na werbunek.

Z drugiej strony, głównie ze względu na lokalizację stale modernizowanych zakładów przemysłu zbrojeniowego produkujących sprzęt wojskowy na potrzeby Układu Warszawskiego, wzrastało zainteresowanie terenem województwa ze strony zachodnich służb, zwłaszcza wywiadu amerykańskiego, co – w powiązaniu z coraz większą skalą przyjazdów cudzoziemców do Polski – wymagało zwiększenia ilości właściwie ulokowanych osobowych źródeł informacji. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych prowadzenie pracy operacyjnej wobec przyjezdnych stało się jednym z najbardziej absorbujących zadań kontrwywiadu, zwłaszcza w Referatach Powiatowych³³. Dlatego – w ramach przedsięwzięć ogólnych – nakazano:

„1. Uczęstotliwić [tak w oryginale – przyp. aut.] spotkania z całą siecią agenturalną. Co tydzień aktualizować stawiane przed agenturą zadania, uwzględniając w nich stałe zbieranie informacji o odgłosach i nastrojach w społeczeństwie i w wojsku w związku z obecną sytuacją.

---

³¹ *Ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II M.S.W.*, 7 IX 1961 r., k. 3; *ibidem*, IPN 01299/400, *Informacja dotycząca pracy kontrwywiadu w latach 1957–1962*, b.d., k. 6.

³² *Ibidem*, 00175/28, R. Głukowski, *Brytyjskie służby specjalne. Historia – organizacja – działalność*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1987, s. 316.

³³ *Ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Notatka do sprawozdania kierownictwa za I kwartał 1960 r.*, 8 IV 1960, k. 170; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdania kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego*, 10 X 1959 r., k. 54; *ibidem*, 13 I 1960 r., k. 71; *ibidem*, 12 IV 1960 r., k. 92; *ibidem*, 17 X 1960, k. 147; *ibidem*, 14 I 1961 r., 171; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdania kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa*, 15 IV 1961 r., k. 8; *ibidem*, 14 IV 1962 r., k. 117; *ibidem*, 13 X 1962 r., k. 169; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie z działalności służby bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1962*, 6 II 1963 r., k. 207; *ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II M.S.W.*, 7 IX 1961 r., k. 3; *ibidem*, *Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KW MO Rzeszów za I kwartał br.*, 5 IV 1962 r., k. 121; *ibidem*, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970, Sprawozdanie służby bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1963*, 25 I 1964 r., k. 6; *ibidem*, *Ocena pracy operacyjnej za rok 1964*, 27 I 1965 r., 116.

2. Przyspieszyć i zwiększyć ilość nowych werbunków agentury we wszystkich kontrolowanych środowiskach i obiektach.

3. Sukcesywnie analizować teczki agentury wyeliminowanej w ubiegłych latach, w celu wytypowania jednostek obecnie przydatnych.

4. Uaktywnić pracę referatów powiatowych służby bezpieczeństwa, zapewniając im maksymalną pomoc³⁴.

Wydziały II w województwach zostały zobowiązane do cotygodniowego składania pisemnych raportów centrali, a nadto niezwłocznego przekazywania „bratnim organom ZSRR i K.D.L. [krajom demokracji ludowej – przyp. aut.]” informacji mających „istotne znaczenie”³⁵.

2. Zrealizowane sprawy szpiegowskie

Pod pojęciem „realizacja” określano zakończenie działań operacyjnych prowadzonych w danej sprawie w celu zebrania procesowych dowodów „przestępczej działalności” osoby lub grupy osób, połączone z ich równoczesnym zatrzymaniem bądź aresztowaniem³⁶. Pewną specyfiką działań pionu kontrwywiadowczego była możliwość wykorzystania zatrzymania do przewerbowywania informatorów obcych wywiadów³⁷. Zgodnie z wydanymi w sierpniu 1957 r. wytycznymi dyrektora Departamentu II MSW mogło to nastąpić (podobnie jak fakt samej realizacji) wyłącznie po otrzymaniu zgody centrali³⁸. W analizowanym okresie nie podejmowano jednak takich przedsięwzięć na terenie województwa rzeszowskiego. Udokumentowano natomiast fakty (lub usiłowania) współpracy z zachodnimi służbami następujących osób:

– Adolfa K. , mieszkańca Rzeszowa, który w marcu 1957 roku wysłał list z opisem obiektów wojskowych w województwie na – znany kontrwywiadowi – szwedzki adres skrzynki kontaktowej „Wolnej Europy” wraz prośbą o przekazanie wspomnianych informacji zachodnim ośrodkom wywiadowczym

---

³⁴ *Ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II M.S.W.*, 7 IX 1961 r., k. 9.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Zob.: J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych...*, s. 543; Ł. Kamiński, *Lingua Securitas*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1, s. 213.

³⁷ Teoretyczne i praktyczne aspekty przewerbowywania, prowadzenia, a także nader szerokie możliwości wykorzystania podwójnych agentów w mistrzowski sposób wyłożył John Cecil Masterman w swej głośnej pracy *The Double-Cross System in the War of 1939–1945*, New Haven – London 1972, wydanej w Polsce w okrojonej wersji jako *Brytyjski system podwójnych agentów 1939–1945*, Warszawa 1974.

³⁸ *Z dziejów kontrwywiadu*, t. I..., s. 446.

(zatrzymanie na terenie Rzeszowa przeprowadzili pracownicy Departamentu II MSW)³⁹;

– Kurta K. , byłego pracownika WSK Mielec, zbiegłego w lipcu 1957 roku do RFN, a następnie zwerbowanego przez oficera amerykańskiego wywiadu Konrada Kranzlera i trzykrotnie (w grudniu 1957 oraz w marcu i kwietniu 1958) przerzucanego pod fałszywymi nazwiskami do Polski z zadaniem rozpoznania jednostek wojskowych w województwach: rzeszowskim, lubelskim oraz wrocławskim (podczas zatrzymania dokonano 19 kwietnia 1958 roku w porozumieniu z Wydziałem I Departamentu II MSW odkryto w jego teczkach trzy fałszywe dowody osobiste PRL, dwa dowody osobiste NRD i szkic obiektów wojskowych na terenie Legnicy). W toku wstępnego śledztwa K. przyznał się do współpracy z wywiadem amerykańskim, jak również wciągnięcia do działalności szpiegowskiej dwóch mieszkańców Mielca – Karola W. i Józefa L. Wyrokiem Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego został skazany na 13 lat więzienia (zwolniony warunkowo 30 VI 1967 r.)⁴⁰;

– Karola W., szwagra Kurta K., zatrudnionego w mieleckiej masarni, a zwerbowanego przez niego w marcu 1958 roku. Karol W. miał zbierać dane dotyczące transportów wojskowych przejeżdżających w najbliższej okolicy. Sąd WOW skazał go na 4 lata więzienia (zwolniony warunkowo 16 X 1961 r.)⁴¹;

– Józefa L., pracownika mieleckiej Spółdzielni Rzemieślniczej „Pokój”, zaangażowanego do działalności wywiadowczej przez Kurta K. w marcu 1958 roku. Wedle zebranych informacji Józef L. przekazał dane na temat jednostki wojskowej, w której służył w latach 1954–1957, jak również

---

³⁹ *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954–1957, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 stycznia 1957 do 1 kwietnia 1957 r.*, 1 IV 1957 r., k. 189; *ibidem*, 04/41, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1957, Sprawozdanie kwartalne Zastępcy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa za okres od 1 stycznia do 31 marca 1957 roku*, kwiecień 1957 r., k. 22.

⁴⁰ *Ibidem*, 04/42, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1958, Sprawozdanie kwartalne ze stanu pracy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za II kwartał 1958 roku*, 7 VII 1958 r., k. 66–67; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od dnia 1 IV 1958 do dnia 30 VI 1958*, 1 VII 1958 r., k. 22–23, 28–29; *ibidem*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od dnia 1 VII 58 do dnia 30 IX 58*, k. 40–42; *ibidem*, 049/297, *Meldunki i informacje otrzymane z Wydziału II 1960–1961, Informacja*, 11 V 1959 r., k. 2; *ibidem*, 051/104, *Wywiad amerykański*, Departament II MSW, Warszawa, sierpień 1959, k. 140; *ibidem*, 0174/83, *Informator o osobach skazanych w Polsce za działalność szpiegowską w latach 1944–1984*, Biuro „C” MSW, Warszawa 1986, s. 76.

⁴¹ *Ibidem*, 0174/83, *Informator o osobach skazanych w Polsce...*, s. 197.

o oddziałach uczestniczących w manewrach na poligonie w Mielcu. Skazany przez Sąd WOW na 5 lat więzienia (zwolniony warunkowo 5 II 1962 r.)⁴²;

– Wiesława S., obywatela RFN, przybyłego do Polski w lipcu 1960 roku (formalnie w celu odwiedzin członków rodziny), który fotografował jednostki wojskowe na terenie Rzeszowa, Przemyśla i Jarosławia. Po wysłaniu przez niego listu na – znany Departamentowi II – adres skrzynki kontaktowej należącej do amerykańskiego wywiadu w RFN zdecydowano 19 VIII 1960 r. o jego aresztowaniu. Natrafiono wówczas m.in. na tajnopis i notatnik zawierający meldunki z opisem koszar wojskowych oraz budynków MO. Podczas śledztwa S. przyznał się do – trwającej osiem lat – współpracy z wywiadem amerykańskim w Niemczech Zachodnich i utrzymywania kontaktów z trzema obywatelami PRL zamieszkującymi poza województwem rzeszowskim. Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego skazał go 17 VI 1961 r. na 10 lat więzienia (wyszedł na wolność 19 VIII 1970 r.)⁴³;

– Józefa B., która zamieszkując w Krównikach k. Przemyśla, zbierała informacje o transportach wojskowych przejeżdżających pomiędzy Polską i ZSRR, a następnie przesyłała je pocztą do RFN (w toku zatrzymania dokonanego 12 XII 1962 r. – po przejęciu przez Wydział „W” zakwestionowanej korespondencji – znaleziono w domu podejrzanej instrukcję szpiegowską, szyfry, kalki do tajnopisu, zagraniczny papier listowy, a nawet brudnopisy dwóch wysłanych już meldunków). Podczas śledztwa ustalono, że do współpracy z wywiadem zachodnioniemieckim została nakłoniona przez – zamieszkałego w RFN – wujka, Karola B., który w sierpniu 1962 roku przebywał w Polsce na wakacjach. Ogółem – z pomocą matki, Pauliny, udało się jej wysłać cztery lub pięć meldunków pisanych tajnopisem. Kombinacja operacyjna mająca na celu zwabienie Karola B. do Polski nie powiodła się⁴⁴. Po zakończeniu śledztwa Józefa i Paulina B.

---

⁴² *Ibidem*, s. 98.

⁴³ *Ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Notatka do sprawozdania dla Kierownictwa za III kwartał 1960 r.*, 12 X 1960 r., k. 211–212; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za III kwartał 1960 r.*, 17 X 1960, k. 146–147; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II Służby Bezp. KWMO w Rzeszowie za I kwartał br.*, 8 VII 1961 r., k. 79; *ibidem*, 00250/179; J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 20; A. Kochoński, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. II..., s. 235; *ibidem*, 0174/83, *Informator o osobach skazanych w Polsce...*, s. 169.

⁴⁴ AIPN Rz, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie z działalności służby bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1962*, 6 II 1963 r., k. 200, 212; *ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Meldunek do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 14 XII 1962 r., k. 205–207; *ibidem*,

postanowieniem Naczelnej Prokuratury Wojskowej zostały zwolnione z aresztu z uwagi na „skomplikowane warunki rodzinne oraz niski poziom intelektualny”⁴⁵.

W jednym przypadku – 5 XII 1960 r. – nastąpiło ujawnienie działalności wywiadowczej z inicjatywy samego figuranta, w związku z czym postępowanie prowadzone przeciwko niemu umorzono⁴⁶.

3. Działania profilaktyczne i rozpracowywanie osób podejrzanych

W kręgu zainteresowania Wydziału II KW MO w Rzeszowie znajdowały się wszystkie osoby posiadające jakiegokolwiek kontakty z krajami kapitalistycznymi, w szczególności:

- obywatele PRL podróżujący do krajów zachodnich, zwłaszcza ci, którzy znajdowali się lub mogli się znaleźć „w zainteresowaniu” zachodnich służb specjalnych (np. wyjeżdżający do miejscowości zlokalizowanych niedaleko ich placówek), bądź często przekraczający granicę,
- cudzoziemcy, zwłaszcza powiązani z wywiadami zachodnimi lub interesujący „z operacyjnego punktu widzenia” bądź też prowadzący w przeszłości „wrogą działalność przeciwko Polsce” oraz innym krajom „demokracji ludowej”,
- obywatele PRL zamieszkujący na stałe za granicą, a przebywający czasowo na terytorium Polski na podstawie paszportów konsularnych bądź imigrujący do kraju,

---

Analiza pracy operacyjnej Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie za 1962 rok, styczeń 1963 r., k. 224, 229; ibidem, 04/55, Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Roczna analiza pracy operacyjnej Wydziału II, 9 I 1964 r., k. 146; ibidem, 04/464, Meldunki Wydziału II 1963–1964, Meldunki do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, 14 II 1963 r., k. 8; ibidem, 15 VI 1963 r., k. 60–61; ibidem, 31 XII 1963 r., k. 107; ibidem, 00175/15, Instrukcja szpiegowska agentki Józefy B. z 1963 r. [w:] Z dziejów kontrwywiadu w Polsce Ludowej (wybór dokumentów 1944–1984), t. II, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1987, s. 96–100; ibidem, 00250/179; J. Jędrej, Niektóre zagadnienia..., s. 16, 30–31; ibidem, 00202/6; J. Hajdukiewicz, Działalność dywersyjno-polityczna i wywiadowcza Niemieckiej Republiki Federalnej przeciwko Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1972, s. 136.

⁴⁵ *Ibidem*, 0174/45, *Materiały do albumu dot. sprawy szpiegowskiej Banaś, Notatka*, b.d., k. 1.

⁴⁶ *Ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za IV kwartał 1960 r.*, 14 I 1961 r., k. 172; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II Służby Bezp. KWMO w Rzeszowie za II kwartał 1961 r.*, 8 VII 1961 r., k. 72–73; *ibidem*, 053/150, *Teczka zagadnieniowa nr 6298 (wywiad brytyjski), Notatka służbowa*, 26 X 1968 r., k. 298.

- uciekinierzy, osoby odmawiające powrotu do Polski oraz czyniące przygotowania do ucieczki bądź pozostania za granicą,
- krewni lub znajomi osób podróżujących do krajów zachodnich, cudzoziemców, obywateli PRL zamieszkujących na stałe za granicą bądź uciekinierów, o ile pełnili „poważne” funkcje w Wojsku Polskim, administracji państwowej, instytucjach naukowo-badawczych, przemyśle kluczowym i zbrojeniowym oraz PKP, a z tytułu zajmowanych stanowisk mogli być źródłem informacji lub obiektem zainteresowania obcych wywiadów,
- repatrianci,
- obywatele PRL utrzymujący bezpośrednie kontakty z cudzoziemcami, w szczególności pracownikami zachodnich placówek dyplomatycznych, jak również przesyłający lub odbierający korespondencję, paczki i przekazy z krajów kapitalistycznych, ambasad oraz konsulatów,
- dyplomaci odbywający podróże rekonesansowe na terenie województwa,
- osoby nielegalnie przekraczające granicę, zamieszane w przemyt, a także obywatele PRL zamieszkujący w strefie nadgranicznej (zgodnie z instrukcją dyrektora Departamentu II nr 001/62 z 28 II 1962 r. ich zabezpieczenie przejęły faktycznie wydziały II brygad Wojsk Ochrony Pogranicza, natomiast zainteresowanie kontrwywiadu ograniczono do ewentualnych podróży zagranicznych),
- osoby sądzone za szpiegostwo bądź uprzednio nakłaniające lub pomagające w prowadzeniu takiej działalności, jak również podejrzane w przeszłości o powiązania z obcymi wywiadami,
- cudzoziemcy przyjeżdżający do obywateli PRL sądzonych w przeszłości za szpiegostwo lub podejrzanych o powiązania z zachodnimi służbami.

Poszukiwano także osób, co do których wiadano, że współpracowały w przeszłości z zachodnimi służbami specjalnymi, a zbiegły z więzienia lub – z jakichkolwiek innych powodów – ukrywały swoje miejsce pobytu bądź zaginęły⁴⁷.

---

⁴⁷ *Ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydziału II, Pismo do Naczelnika Wydz. II Sł. Bezp. Komendy Wojewódzkiej M.O.*, 5 VIII 1957 r., k. 45; *ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954–1957, Sprawozdania Naczelnika Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie*, k. 182; *ibidem*, 1 IV 1957 r., k. 191–192; *ibidem*, 1 VII 1957 r., k. 206; *ibidem*, 1 X 1957 r., k. 216; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie za okres od dnia 1 I 1958 do dnia 1 IV 1958*, 1 IV 1958 r., k. 7–9; *ibidem*, 04/457, *Meldunki i sprawozdania Wydziału II 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II KW MO Rzeszów za I kwartał br.*, 5 IV 1962 r., k. 116–117; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Analiza pracy operacyjnej po zagadnieniu grupy I-szej za 1964 r.*, 13 II 1965 r., k. 115; *ibidem*, *Pismo do naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Komendy Wojewódzkiej*

Wydział II rozpracowywał ponadto działalność zachodnich służb wywiadowczych (central, ośrodków, szkół i tzw. melin), a także – uważanych za ich ekspozytury – „reakcyjnych ośrodków emigracyjnych” (choć na podstawie dostępnych dokumentów duże prawdopodobieństwo utrzymywania kontaktów z amerykańskimi służbami można było przypisać jedynie trzem emigrantom, w tym dwóm pracownikom „Wolnej Europy” oraz działaczowi filii Polskiego Komitetu Emigracyjnego w Monachium). Miał też ujawniać, opanowywać względnie likwidować kanały przerzutowe, przesyłkowe oraz wszelkie inne drogi łączności wykorzystywane przez obce służby, jak również organizować i podstawiać własne. Wreszcie do jego zadań należało przygotowanie warunków agenturalnej penetracji struktur wywiadu przeciwnika⁴⁸.

Oprócz teczek dokumentujących działalność szpiegowską poszczególnych państw jesienią 1957 r. – na polecenie dyrektora Departamentu II MSW – przystąpiono do opracowywania tzw. wojewódzkich i powiatowych charakterystyk kontrwywiadowczych terenu, zaś rok później założono teckę zagadnieniową dotyczącą: uciekinierów (odmawiających powrotu do kraju) i repatriantów. Ponadto Sekcja Paszportów Zagranicznych przy Komendzie Wojewódzkiej MO prowadziła kartoteki obywateli polskich wyjeżdżających za granicę, a utworzona w 1960 roku Sekcja Rejestracji Cudzoziemców – ewidencję obcokrajowców przyjeżdżających do PRL⁴⁹.

MO, 15 III 1960 r., k. 133; *ibidem*, 8 VI 1963 r., k. 184–185; *ibidem*, 30 VI 1964 r., k. 189–190; A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. II..., s. 298.

⁴⁸ AIPN Rz., 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański)*, *Pismo naczelnika Wydz. I Dep. II-go do naczelnika Wydziału II-go Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej M.O. w Rzeszowie*, 8 I 1958 r., k. 120; *ibidem*, *Notatka służbowa*, 7 III 1958 r., k. 121; *ibidem*, *Pismo naczelnika Wydziału I Dep. II do naczelnika Wydziału II-go Komendy Wojewódzkiej M.O. w Rzeszowie*, 2 VII 1958 r., 127; *Informacja naczelnika Wydziału X Dep. II*, 17 IV 1959 r., k. 130; *Pismo Z-cy naczelnika Wydziału I Dep. II do naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Komendy Wojewódzkiej Milicji Obyw. w Rzeszowie*, 17 I 1960 r., k. 137–140; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański)*, *Uzupełnienie charakterystyki kontrwywiadowczej po linii Wydziału I Dep. II za okres od 1 III 1962 do 1 III 1963 r.*, 28 II 1963 r., k. 24–25, 39.

⁴⁹ *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954–1957, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojew. Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 X 1957 do 1 I 1958 r.*, 2 I 1958 r., k. 233; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie za okres od dnia 1 I 1958 do dnia 1 IV 1958*, 1 IV 1958 r., k. 16; *ibidem*, *Sprawozdanie z pracy Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od dnia 1 VII 1958 do dnia 30 IX 1958*, 1 X 1958 r., k. 59; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański)*, *Uzupełnienie charakterystyki kontrwywiadowczej po linii Wydziału I Dep. II za okres od 1 III 1962 do 1 III 1963 r.*, 28 II 1963 r., k. 2; *ibidem*, 053/150,

Spośród wywiadów państw zachodnich najbardziej aktywne działania prowadziły służby Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, RFN, zaś w dalszej kolejności – Francji. Pozostałe (np. kanadyjskie, włoskie czy izraelskie) zbierały informacje w sposób nieregularny⁵⁰. Świadczy o tym zarówno ilość tajnych współpracowników Wydziału II zaangażowanych na poszczególnych kierunkach, jak również liczba prowadzonych spraw operacyjnych:

Tabela 2

Zaangażowanie Wydziału II KW MO w Rzeszowie przeciwko służbom specjalnym państw kapitalistycznych według fragmentarycznych danych z lat 1957–1964

Kierunek operacyjny	Stan na dzień	Liczba		Liczba spraw operacyjnych				Liczba lokali kontaktowych
		agentów + informatorów/ tajnych współpr.*	kandydatów na tajnych współpr.*	ogółem	operacyjnego rozpracow./ operacyjnego rozpracow.*	agenturaln. sprawdz./operacyjnego sprawdz.*	evidencyjno-obsług./ operacyjnej obserwacji*	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
wywiad amerykański	31.03.1957	4	–	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	16.10.1958	3	–	3	–	–	3	–
	31.07.1959	5	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	30.04.1960	6	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	1.09.1961	6	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	31.03.1962	6	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	28.02.1963	6	b. d.	6	1	1	4	b. d.
	1.01.1964	4	b. d.	6	–	1	5	1
31.12.1964	4	1	2	–	–	2	1	
wywiad brytyjski	25.10.1958	5	4	6	1		5	–
	16.12.1959	6	3	5	1	1	3	b. d.
	16.07.1960	6	b. d.	5	–	–	5	b. d.
	30.09.1961	5	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.

Teczka zagadnieniowa nr 6298 (wywiad brytyjski), Raport dot. analizy pracy grupy II Wydziału II St. Bezp. KW MO w Rzeszowie, 16 XII 1959 r., k. 27; ibidem, 053/159, Teczka zagadnieniowa nr 2501 (wywiad francuski), Teczka zagadnieniowa dla grupy IV Wydz. II Służby Bezpieczeństwa KW MO, 25 IV 1963 r., k. 3; ibidem, 04/477, Kontrwywiadowcza charakterystyka terenu po zagadnieniu niemieckim, 2 IX 1958 r., k. 2–26.

⁵⁰ *Ibidem, 00250/179, J. Jędrej, Niektóre zagadnienia działalności obcych wywiadów, Departament Kadr i Szkolenia MSW, Warszawa 1965, s. 7–11.*

	3.03.1962	4	1	5	–	–	5	b. d.
	23.11.1963	4	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	4.04.1964	2	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
wywiad RFN	2.09.1958	6	–	7	6	–	1	b. d.
	1.07.1959	10	–	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	31.07.1960	4	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	9.01.1961	5	b. d.	1	–	–	1	–
	31.08.1962	4	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	1.07.1963	4	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	4.04.1964	6	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	31.07.1959	3	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
wywiad francuski	1.07.1960	4	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	9.01.1961	3	b. d.	1	–	–	1	b. d.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	31.08.1962	3	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	31.08.1963	3	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
	4.04.1964	4	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.

* Terminologia stosowana od 2 lipca 1960 roku.

Źródła: informacje skompilowane z teczek – AIPN Rz, 04/491, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1957*; *ibidem*, 04/493, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1959*; *ibidem*, 04/494, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1960*; *ibidem*, 04/495, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1961*; *ibidem*, 04/496, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1962*; *ibidem*, 04/497, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1963*; *ibidem*, *Sprawozdania ewidencji sieci za rok 1964*; *ibidem*, 04/43, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1959–1960*; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański)*; *ibidem*, 053/150, *Teczka zagadnieniowa nr 6298 (wywiad brytyjski)*; *ibidem*, 053/159, *Teczka zagadnieniowa nr 2501 (wywiad francuski)*; *ibidem*, 04/477, *Kontrwywiadowcza charakterystyka terenu po zagadnieniu niemieckim*.

Ogółem na kierunkach „liniowych” (zajmujących się bezpośrednim rozpracowaniem służb specjalnych głównych krajów kapitalistycznych) pracowało ok. 50% osobowych źródeł informacji pionu kontrwywiadowczego komendy wojewódzkiej (np. 31 XII 1960 r. – 21 tajnych współpracowników z ogólnej liczby 44 będących w dyspozycji)⁵¹.

Wydział II KW MO w Rzeszowie uczestniczył w rozpracowaniach następujących placówek związanych ze służbami wywiadowczymi państw zachodnich:

Tabela 3

⁵¹ *Ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za IV kwartał 1960 r.*, 14 I 1961 r., 196.

Rozpracowania prowadzone przez służbę kontrwywiadu MSW w porozumieniu z Wydziałem II KW MO w Rzeszowie przeciwko placówkom wywiadowczym państw kapitalistycznych według danych z lat 1958–1962

Służba wywiadowcza	Państwo rezydowania	Placówka rezydowania	Funkcja placówki	Liczba byłych obywateli polskich (lub pochodzenia polskiego) związanych z placówką	Źródła i data uzyskania informacji o placówce
1	2	3	4	5	6
wywiad amerykański	Austria	Linz	centrala wywiadu w Austrii (wraz z obozami dla uchodźców w Asten i Enna)	4	Dep. II MSW – 1959–1960
1	2	3	4	5	6
		Wiedeń	ośrodek wywiadowczy (wraz z obozem dla uchodźców)	16	Dep. II MSW oraz Wydz. II KW MO w Rzeszowie – 1959–1960
		Salzburg	ośrodek wywiadowczy (wraz z obozami dla uchodźców w Anif i Glaserbach)	7	Dep. II MSW – 1956–1960
		Insbrück	ośrodek wywiadowczy?	–	Dep. II MSW – 1959
		Grotz	ośrodek wywiadowczy?	–	Dep. II MSW – 1959
		Klagenfurt	ośrodek wywiadowczy?	–	Dep. II MSW – 1959

	RFN	Heidelberg	centrala wywiadu w RFN	1	Dep. II MSW – 1959–1961
		Frankfurt n. Menem	ośrodek wywiadowczy i szkoła wywiadu (w Bad Sooden) oraz dwadzieścia cztery „meliny”	13	Dep. II MSW oraz Wydz. II KW MO w Rzeszowie – 1957–1960
		München	ośrodek wywiadowczy oraz cztery „meliny”	3	Dep. II MSW – 1959–1960
		Berchtesgaden	ośrodek wywiadowczy i szkoła wywiadu	9	Dep. II MSW – 1959–1960
		1	2	3	4
		Mannheim	ośrodek wywiadowczy	9	Dep. II MSW oraz Wydz. II KW MO w Rzeszowie – 1957–1961
		Nürnberg	ośrodek wywiadowczy (wraz z obozami dla uchodźców „Rau” oraz „Valka”) i cztery „meliny”	5	Dep. II MSW – 1959–1960
		Oberursel	ośrodek wywiadowczy (wraz z obozem dla uchodźców Camp-King)	2	Dep. II MSW – 1960–1961

1	2	Kaierslautern	ośrodek wywiadowczy	4	Dep. II MSW oraz Wydz. II KW MO w Rzeszowie – 1959– 1961
		Amberg	ośrodek wywiadowczy	2	Wydz. II KW MO w Rzeszowie – 1959
		Kassel	ośrodek wywiadowczy oraz cztery „meliny”	1	Dep. II MSW – 1959
		Bad Tölz	szkoła wywiadu	–	Dep. II MSW – 1960
		Oberamergau	szkoła wywiadu	2	Dep. II MSW – 1960– 1962
		Karlsruhe	„melina”(?)	2	Dep. II MSW – 1960
		3	4	5	6
		Böblingen	„melina”(?)	1	b.d.
		Bremen	„melina”(?)	–	Wydz. II KW MO w Rzeszowie – 1959
Düsseldorf	„melina”(?)	1	Wydz. II KW MO w Rzeszowie – 1959		
Offenbach	„melina”(?)	–	Dep. II MSW – 1960		

1		Schwannheim	„melina”(?)	–	Dep. II MSW – 1959
		Höchst	dwie „meliny”(?)	–	Dep. II MSW – 1959
		Russelhein	„melina”(?)	–	Dep. II MSW – 1959
		Velbert	„melina”(?)	1	Wydz. II KW MO w Rzeszowie – b.d.
		Cronberg	„melina”(?)	–	Dep. II MSW – 1959
	Berlin	Berlin Zachodni	ośrodek wywiadowczy i sześćdziesiąt sześć „melin”	4	Dep. II MSW – 1959
	Dania	Kopenhaga	ośrodek wywiadowczy	–	Dep. II MSW – 1961
	Francja	Paryż	centrala wywiadu we Francji i szkoła wywiadu (w Fontaineblau)	8	Dep. II MSW – 1958–1960
		Verdun	szkoła wywiadu	–	Dep. II MSW – 1958
		2	3	4	5
Halsbourg			ośrodek wywiadu?	1	Dep. II MSW – 1959
wywiad brytyjski	Szwajcaria	Zürich	ośrodek wywiadowczy	6	Dep. II MSW – 1961
wywiad francuski	Francja	Paryż	centrala wywiadu	8	Dep. II MSW – 1956
	RFN	Baden–Baden	centrala wywiadu na RFN (wraz z ośrodkiem radiowywiadu w Cornsbach)	4	Dep. II MSW – 1956

		München	ośrodek wywiadowczy	1	Dep. II MSW – 1956
		Nürnberg	ośrodek wywiadowczy	–	Dep. II MSW – 1956
	Berlin	Berlin Zachodni	ośrodek wywiadowczy (wraz z obozem dla uciekierców)	3	Dep. II MSW – 1956

Źródła: informacje skompilowane z teczek – AIPN Rz, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański)*; *ibidem*, 051/104, *Wywiad amerykański*, Departament II MSW, Warszawa sierpień 1959; *ibidem*, 053/150, *Teczka zagadnieniowa nr 6298 (wywiad brytyjski)*; *ibidem*, 053/159, *Teczka zagadnieniowa nr 2501 (wywiad francuski)*.

Mimo zainteresowania wieloma dziedzinami życia PRL ustalono, że większość realizowanych przez zachodnie służby zadań dotyczyła spraw militarnych (według kwestionariusza BND opracowanego w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych zagadnień obronnych dotyczyło 56% pytań). Wśród nich dominowały informacje odnoszące się do lokalizacji wyrzutni raketowych ziemia-ziemia oraz ziemia-powietrze, stacji radiolokacyjnych i radiotechnicznych obrony powietrznej, a także sprawy związane z systemem łączności radiowej jednostek Wojska Polskiego (mniejszą wagę poświęcano kwestiom rozpoznania dyslokacji pozostałych oddziałów i ich wyposażenia, jak również identyfikacji kadry dowódczej)⁵². Ważną rolę odgrywało ponadto „zbieranie wskazówek świadczących o niebezpieczeństwie wybuchu wojny”⁵³.

Drugą w kolejności sferę zainteresowań stanowiły problemy polityczne (według wspomnianego kwestionariusza BND przypadało na nie 33% pytań), przy czym poza zbieraniem danych o obsadzie kadr kierowniczych oraz stosunkach wewnętrznych (ze szczególnym uwzględnieniem ewentualnych różnic poglądów) w centralnych i wojewódzkich strukturach aparatu partyjno-państwowego, starano się także sondować stan stosunków między krajami Układu Warszawskiego oraz nastroje miejscowej ludności⁵⁴.

⁵² *Ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 11; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański)*, *Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 201–202.

⁵³ *Ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 11; *ibidem*, 00202/6, J. Hajdukiewicz, *Działalność dywersyjno-polityczna i wywiadowcza Niemieckiej Republiki Federalnej przeciwko Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1972, s. 127.

⁵⁴ *Ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 12; *ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański)*, *Informacja dot. aktualnych zainteresowań i stosowanych form pracy przez wywiad amerykański*, 22 II 1966 r., k. 201; *ibidem*, 00202/6, J. Hajdukiewicz, *Działalność...*, s. 127.

Mniejszą wagę przywiązywano początkowo do zagadnień ekonomicznych (11% pytań w kwestionariuszu BND), choć od lat sześćdziesiątych ich znaczenie zaczęło szybko rosnać. Dotyczyło to w szczególności danych o produkcji niektórych gałęzi przemysłu, zwłaszcza zbrojeniowego i petrochemicznego, oraz lokalizacji zbiorników paliw. Z coraz większą uwagą analizowano też różnorodne aspekty wymiany handlowej pomiędzy państwami RWPG⁵⁵.

Najmniej penetrowaną dziedziną był wówczas sektor naukowo-techniczny, gdzie starano się nie tyle uzyskać dostęp do konkretnych rozwiązań i wynalazków, co ściągnąć na Zachód najbardziej utalentowanych naukowców⁵⁶.

Poza Centralną Agencją Wywiadowczą (*Central Intelligence Agency-CIA*), której zainteresowania obejmowały wszystkie wspomniane dziedziny, pozostałe koncentrowały się na wybranych zagadnieniach – np. zachodnioniemiecka Federalna Służba Wywiadowcza (*Bundes- nachrichtendienst-BND*) oraz – powstała w sierpniu 1961 roku – amerykańska Agencja Wywiadu Obronnego (*Defense Intelligence Agency-DIA*) zbierały dane dotyczące głównie potencjału wojskowego PRL, zaś specjalnością brytyjskiej Tajnej Służby Wywiadu (*Secret Intelligence Service-SIS*) były problemy polityczno-ekonomiczne⁵⁷.

W przypadku obywateli PRL podejrzewanych o szpiegostwo wszczynano rozpracowania, w ramach których analizowano wszelkie informacje, po czym dokonywano weryfikacji i rozszerzenia dotychczasowych danych, wykorzystując posiadane środki operacyjne: agenturę, podsłuch pokojowy i telefoniczny, tajne rewizje (dokonywane przez Wydział „T”), obserwację zewnętrzną (prowadzoną przez Wydział „B”), a także perlustrację korespondencji (za pośrednictwem Samodzielnej Sekcji „W”, przekształconej w styczniu 1959 roku w Wydział „W”). Przedmiotem szczególnie wnikliwych badań było określenie charakteru i trybu życia figuranta, źródeł oraz wysokości uzyskiwanych dochodów, zainteresowań niewchodzących w zakres jego pracy, jak również wszelkich relacji utrzymywanych z innymi osobami w kraju i za granicą⁵⁸.

---

⁵⁵ *Ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Informacja dot. bazy werbunkowej i kierunków zainteresowań wywiadu amerykańskiego w Polsce*, 17 IV 1959 r., k. 130; *ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 12–13; *ibidem*, 00202/6, J. Hajdukiewicz, *Działalność...*, s. 127.

⁵⁶ *Ibidem*, 053/151, *Teczka zagadnieniowa nr rej. 1441 (wywiad amerykański), Informacja dotycząca inwigilacji polskich stypendystów w USA*, maj 1962 r., k. 172–173; *ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre zagadnienia...*, s. 12–13.

⁵⁷ *Ibidem*, 00250/179, J. Jędrej, *Niektóre ...*, s. 7–8, 10.

⁵⁸ *Ibidem*, 049/207, *Uzupełnienia kontrwywiadowczych charakterystyk za lata 1961–1964, Referat na odprawę wojewódzką Komendantów Powiatowych M.O., Z-ców do Spraw Bezpieczeństwa oraz aktywu kierowniczego Służby Bezpieczeństwa KW MO w dniu 26 lutego 1960 r.*, 26 II 1960 r., k. 36.

Z dużą uwagą monitorowano zagraniczne kontakty przedstawicieli mniejszości narodowych (kontrolowanych zasadniczo przez Wydział III KW MO w Rzeszowie), zwłaszcza Ukraińców i Łemków (np. 31 XII 1960 r. – na kierunku tym zaangażowanych było 8 tajnych współpracowników, co stanowiło ok. 18% źródeł tej kategorii będących w dyspozycji Wydziału II)⁵⁹. Ostrzegano, że emigracyjne ośrodki ukraińskie równocześnie ze zbieraniem informacji szpiegowskich przesyłają „wrogą literaturę i prasę” z zaleceniem kolportowania jej, zwłaszcza wśród młodzieży szkół średnich i wyższych regionu przemyskiego oraz na tereny Związku Radzieckiego⁶⁰. Mimo alarmistycznych raportów nie udokumentowano jednak żadnego przypadku szpiegostwa. W 1963 roku planowano nasilenie kontroli osób pochodzenia ukraińskiego zamieszkujących w terenie przygranicznym, w szczególności zaś powiązanych równocześnie z krajami zachodnimi i ZSRR, jak również podróżujących za granicę (tzw. kontaktów zbieżnych)⁶¹.

Od lat sześćdziesiątych dokonywano także coraz większej ilości sprawdzeń obywateli PRL, których zainteresowania koncentrowały się wokół różnego typu obiektów będących ciągłym przedmiotem rozpoznania obcych wywiadów (np.

---

⁵⁹ *Ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego M.O. do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za IV kwartał 1960 r.*, 14 I 1961 r., 196.

⁶⁰ *Ibidem*, 04/53, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1954–1957, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie za okres od 1 kwietnia do 1 lipca 1957 r.*, 1 VII 1957 r., k. 207–208; *ibidem*, 04/54, *Sprawozdania z pracy Wydziału II 1958–1960, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału II Służby Bezp. Kom. Woj. w Rzeszowie*, 1 IV 1958 r., k. 16; *ibidem*, 1 VII 1958 r., k. 24–25; *ibidem*, 1 X 1958 r., k. 53–54; *ibidem*, 3 I 1959 r., k. 62–63, 82–83; *ibidem*, *Sprawozdanie sytuacyjne po niżej podanych zagadnieniach Wydziału II*, 4 IV 1959 r., k. 91; *ibidem*, *Sprawozdanie dla Kierownictwa*, 9 X 1959 r., k. 136; *ibidem*, *Notatki do kwartalnych sprawozdań kierownictwa*, 8 IV 1960 r., k. 167; *ibidem*, 4 VII 1960, k. 192–193; *ibidem*, 12 X 1960 r., k. 213; *ibidem*, 5 I 1961 r., k. 235; *ibidem*, 049/297, *Meldunki i informacje otrzymane z Wydziału II 1960–1961, Informacja*, 11 V 1959 r., k. 7; *ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Meldunki do Dyrektora Departamentu II MSW*, 14 IV 1962 r., k. 125; *ibidem*, 1 X 1962 r., k. 181–182; *ibidem*, 1 X 1962 r., k. 186; *ibidem*, 29 X 1962 r., k. 194; *ibidem*, 15 XI 1962 r., k. 198; *ibidem*, *Analiza pracy operacyjnej Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie za 1962 rok*, styczeń 1963 r., k. 226–228; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdanie kwartalne Wydziału II Służby Bezp. KWMO w Rzeszowie za II kwartał 1961 r.*, 8 VII 1961 r., k. 71–72; *ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963–1964*, 1 X 1964 r., k. II/66; *ibidem*, 1 XII 1964 r., k. II/78–79; *ibidem*, *Notatka podsumowująca rezultaty pracy operacyjnej Wydziału II za 1964 rok*, 14 XII 1964 r., k. II/106–107; *ibidem*, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970, Sprawozdanie służby bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego za rok 1963*, 25 I 1964 r., k. 9.

⁶¹ *Ibidem*, 049/78, *Sprawozdania roczne z pracy SB KW MO Rzeszów za lata 1963–1970, Kierunkowy plan pracy operacyjnej służby bezpieczeństwa województwa rzeszowskiego na 1964 rok*, 27 I 1964 r., k. 51–52.

samolotów produkowanych w Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego w Mielcu). Mimo iż zabezpieczenie przemysłu zbrojeniowego nie wchodziło w zakres kompetencji Wydziału II, to od początku 1960 roku jego pracownicy zostali zobligowani do współpracy z odpowiedzialnym za ochronę tego sektora Wydziałem III w zakresie zwalczania działań szpiegowskich. Informacje publikowane w zagranicznych periodykach lotniczych (głównie w angielskim „Flight” i szwajcarskiej „Interavii”) wskazywały bowiem na dobrą orientację zachodnich służb zarówno w detalach konstrukcyjnych, jak również ilości produkowanych samolotów, strukturze organizacyjnej i układzie techniczno-przestrzennym poszczególnych zakładów. Jednak próby zlokalizowania „przecieku” nie przyniosły rezultatu⁶².

4. Wnioski

W sprawozdaniach rzeszowskiej SB z lat 1956–1964 działalności kontrwywiadowczej poświęcano zdecydowanie mniej miejsca niż *stricte* wewnętrznym kwestiom politycznym (zwłaszcza rozpoznaniu nastrojów w zakładach pracy, rejestrowaniu „dywersyjnej działalności kleru” oraz tzw. prawicy w ruchu ludowym czy działaniom mniejszości ukraińskiej). Nie dotyczyło to wyłącznie burzliwych miesięcy końca 1956 roku, lecz również okresu tzw. małej stabilizacji pierwszej połowy lat sześćdziesiątych (budzi zdumienie np. fakt, iż w raporcie kwartalnym z kwietnia 1961 roku krótką wzmianką dotyczącą ujawnienia w brytyjskim miesięczniku „Flight”, objętych tajemnicą, danych techniczno-produkcyjnych MiG-ów 17 wytwarzanych w mieleckiej WSK kontrastowała z obszernymi, licznie przytaczanymi, przykładami nowych form ewangelizacji stosowanymi przez Kościół katolicki w ramach pracy duszpasterskiej wśród młodzieży).

Istotą działalności kontrwywiadu było wykrywanie oraz analizowanie wszelkich kontaktów obywateli polskich mających miejsce „na styku z zagranicą” pod kątem ich ewentualnych powiązań z zachodnimi służbami

---

⁶² *Ibidem*, 04/44, *Sprawozdania z pracy Szefa WUBP 1961–1962, Sprawozdanie kwartalne Z-cy Komendanta Wojewódzkiego M O do Spraw Bezpieczeństwa w Rzeszowie za I kwartał 1961 r.*, 15 IV 1961 r., k. 4; *ibidem*, 04/55, *Sprawozdania kwartalne z pracy Wydz. II 1961–1964, Sprawozdania kwartalne Wydziału II KW MO w Rzeszowie*, 8 IV 1961 r., k. 56–57; *ibidem*, 8 VII 1961 r., k. 69; *ibidem*, *Analiza pracy operacyjnej Wydziału II Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie za 1962 rok*, 14 I 1963 r., k. 139; *ibidem*, 04/464, *Meldunki Wydziału II 1963–1964, Meldunki do Dyrektora Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, 15 I 1964 r., k. II/3; *ibidem*, 19 III 1964 r., k. II/22–23; *ibidem*, 1 IX 1964 r., k. II/60; *ibidem*, *Notatka podsumowująca rezultaty pracy operacyjnej Wydziału II za 1964 rok*, 14 XII 1964 r., k. II/105-106; *ibidem*, 053/150, *Teczka zagadnieniowa nr 6298 (wywiad brytyjski), Streszczenie materiałów obserwacji nr rej. 234/60 z dnia 21 XI 1960 r. prowadzonej przez Referat do Spraw Bezp. KP MO w Mielcu*, 5 X 1961 r., k. 138–148.

specjalnymi. W analizowanym okresie Wydział II KW MO w Rzeszowie udokumentował współpracę wywiadowczą (bądź usiłowanie takiej współpracy) siedmiu osób, z których cztery skazano na kary więzienia (w wysokości od czterech do trzynastu lat). Ich działalność koncentrowała się na rozpoznaniu jednostek wojskowych oraz monitorowaniu specyfikacji i częstotliwości transportów kolejowych.

Jednak zdecydowana większość spraw prowadzonych po 1956 roku kończyła się już na etapie tzw. sprawdzenia agenturalnego (operacyjnego) bądź nawet obserwacji, co jednoznacznie świadczy o przesuwaniu się ciężaru zadań pionu kontrwywiadowczego z funkcji represyjnych na profilaktyczne. Było to z jednej strony konsekwencją przeniesienia przez Amerykanów części zapotrzebowań wywiadowczych realizowanych dotychczas przez agenturę na „głębokie rozpoznanie lotnicze” (począwszy od pierwszego operacyjnego lotu U-2 nad Polską, NRD i Czechosłowacją w czerwcu 1956 roku), a następnie – kosmiczne (zainicjowane pierwszą udaną misją satelity serii „Corona” w sierpniu 1960 roku), z drugiej zaś – rezultatem stale udoskonalanych, indywidualizowanych oraz coraz bardziej różnorodnych metod łączności, co nader utrudniało schwywanie agenta na „gorącym uczynku”. Zgromadzenie wiarygodnych dowodów procesowych było zatem – coraz częściej – wynikiem długotrwałych sprawdzeń kontrwywiadowczych wykorzystujących wszystkie dostępne środki operacyjne. Nie dziwi zatem fakt, iż w okresie pomiędzy wrześniem 1960 a grudniem 1964 roku udokumentowano zaledwie jeden przypadek szpiegostwa (w dodatku dotyczący osoby o uderzająco niskim poziomie inteligencji).

ACTIONS OF LOCAL COUNTERINTELLIGENCE

Summary

The paper has presented basic issues and directions of operational work carried out by the Second Department (in charge of counterintelligence) of the Provincial Headquarters of the Civic Militia from 1956 to 1964 in relation to discovering, fighting and preventing the crime of espionage.

Counteracting espionage carried out by foreign states has always been a key task of each counterintelligence service. In Poland, however, until the mid-1950s, the charge of espionage was used mainly to eliminate political opponents. The situation changed in the period between December 1954 (liquidation of the Ministry of Public Safety) and November 1956 (inclusion of special services into the structures of the Ministry of Internal Affairs). The basic reason for it – following transformation of the Polish October of 1956 – was radical rationalization of the judicial decisions by the Supreme Military Court in relation to Art. 83 (previously bearing number 90) of the Criminal Code of the Polish Army from 23 Sep. 1944, as well as Art. 7 of the decree on crimes especially dangerous in the period of reconstruction of the State from 13 June 1946 (the so-called *petty criminal code*). The process was, of course, inspired top-down by the communist party authorities, however – luckily – it tuned out to be not a tactical change, but a permanent trend.

The essential source bases were files collected in the Branch Office for Preservation and Dissemination of Archival Records at the Institute of National Remembrance in Rzeszów. The Author has also used similar documents kept in the Warsaw headquarters of the OP&DAR at the INR, as well as intradepartmental publications.